

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŐTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 77 Nisan 2021 & Volume: 14 Issue: 77 April 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE ASKER VE DİPLOMAT: KEMALETTİN SAMİ (GÖKÇEN) PAŞA OTTOMAN TO REPUBLIC SOLDIER AND DIPLOMAT KEMALETTİN SAMİ (GÖKÇEN) PASHA

Erkan DAĞLI*

Öz

Kemalettin Sami Paşa, (1884-1934) Kurtuluş Savaşı komutanlarından, Diplomat, Milletvekili ve Milli Olimpiyat Komitesi başkanlığı gibi görevlerde bulunmuştur Türk ordularının girdiği bütün cephelerde önemli vazifeler üstlenmiştir. Balkan Savaşı'nda sağ kolu çolak aldı. Böyle iken I. Dünya Savaşı'nın çeşitli cephelerinde fedakarlıkla çarpıŐmıŐtur. İstiklal Savaşı'nda da yine büyük bir atılganlıkla çarpıŐmıŐtur. 16 Mart İstanbul işgali faciasında 10. Kafkas Fırkası Komutanı olarak İstanbul'da bulunmuş ve o acının intikamını almak için memleketi kurtaranlar arasında bulunmak üzere Anadolu'ya geçmiŐti.

Kurtuluş Savaşı bitince Büyük Millet Meclisine 1923'te Sinop Milletvekili seçildi. Daha sonra Berlin Büyükelçisi olarak görevlendirildi. 1924'te Berlin Büyükelçisi unvanıyla görevine başlamıŐtur. Paşa, Türk-Alman diplomatik, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Kemalettin Sami Paşa, büyükelçilik görevi boyunca Almanya'da birçok gazeteci, iş adamı, büyükelçi, milletvekili, bakan, başbakan gibi siyasilere muhatap olmuştur. Bunlar arasında Alman Şansölyesi Hitler, Cumhurbaşkanı Hindenburg ve Albert Einstein'ın da yer aldığı önemli isimler bulunmaktadır. 1932'de Almanya'da önemli bir otomobil kazası geçirmiŐ ve başından yaralanmıŐtur. İki yıl geçmeden midesinden yapılan bir ameliyat neticesinde vefat ederek cenazesi Hitler'in özel isteği ile devlet töreniyle İstanbul'a gönderilmiŐtir. Devlet töreni ile İstanbul'da 16 Mart Şehitliği'nde defnedilmiştir

Anahtar Kelimeler: Kemalettin Sami Paşa, Büyükelçi, Almanya, Osmanlı Devleti.

Abstract

Kemalettin Sami Pasha (1884-1934), one of from the commanders of the War of Independence is a valuable patriot who served as a diplomat, a deputy and the President of the National Olympic Committee. He has shown significant success in all wars which in Turkish armies have joined. His right arm was one-handed in the Balkan War. Although he was like that, he has fought devotedly on various fronts of the First World War and was injured from points During the War of Independence, he also fought with great assertiveness and got injured. He had been in Istanbul as the Commander of 10 Caucasus Fika during the Istanbul occupation on March 16 and went to Anatolia to be among those who saved the country to avenge that pain.

After the War of Independence was over, he was elected to the Grand National Assembly as a Deputy of Sinop in 1923 and then he was sent to the Berlin Embassy. He has started working in Germany in 1924 as Berlin Ambassador. Pasha has undertaken an important role in Turkish-German diplomatic, political, economic and cultural relations. Kemalettin Sami Pasha has had meetings with many important names such as German Chancellor Hitler, German President Hindenburg and Albert Einstein during his duty as the Embassy of Berlin. In 1932, he suffered a major automobile accident in Germany and was injured in the head. Less than two years later, he died as a result of an operation on his stomach, and his body was sent to Istanbul with a state ceremony upon the special request of Hitler. He was buried at the 16 March Martyrdom in Istanbul with a state ceremony.

Keywords: Kemalettin Sami Pasha, Ambassador, Germany, Ottoman.

* Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Merkezi, ORCID ID: 0000-0003-2133-5988, erkandagli@akdeniz.edu.tr

Giriş

Türk-Alman ilişkilerinin tarihsel seyri yaklaşık olarak sekiz asır öncesine kadar dayanmaktadır. XII. yüzyıldaki İkinci Haçlı Seferi sırasında, Kutsal Roma Germen İmparatoru I. Friedrich Barbarossa, ordunun başında Selçuklu başkenti Konya'ya kadar gelmiş ve 1190'da, İçel-Göksu ırmağında yıkanırken boğulmuş, bu olaydan sonra başsız kalan Alman ordusu tümüyle dağılmıştır (Runciman, 1998, 72).

Alman İmparatorunun ard arda iki kere Kudüs'e ulaşmak amacıyla Anadolu'ya gelmeleri birçok Alman tarihçisinin dikkatini "Küçük Asya" (Kleinasien) dedikleri Anadolu coğrafyası üzerinde toplamıştır. "Hıristiyan bir devlet ile ittifak anlaşması imzalanamaz düşüncesi", gibi nedenlerle Osmanlı ile Almanya arasında 1755-1760 dönemlerinde askeri ittifak antlaşması yapılmamıştır. Bir askeri ittifak antlaşması ise ancak 1 Şubat 1870 tarihinde imzalanabilmiştir. Böylece iki ülke resmi ilişkilerinde çok önemli bir adım atılmıştır. Yapılan antlaşmalarla Osmanlı askeri sisteminin yenileşmesi konusunda Alman askeri misyonu örnek alınmıştır. Askeri ilişkilerden sonra ekonomik, siyasi ve sosyal olarak Osmanlı-Devleti'nde Alman ekolünün etkisi giderek artmaya başlamıştır (Uzunçarşılı, 1982, 560).

I. Dünya Savaşı'nda aynı ittifakta yer alan Osmanlı Devletiyle Almanya'nın ilişkisi Mondros Mütarekesi'nin hükümleri gereği kesilmiştir. Türk-Alman ilişkilerinin tekrar kurulması ancak 3 Mart 1924'te Ankara'da imzalanan Türk-Alman Dostluk Antlaşması'yla mümkün olmuştur. Ankara'ya Alman Elçi Rudof Nadolny, Almanya'ya da Kemalettin Sami Paşa Büyükelçi olarak görevlendirilmiş ve resmi ilişkiler tekrar başlamıştır (Soyal, 1989,13-14).

1. Kemalettin Sami Paşa'nın Hayatı

Kemalettin Sami Paşa, Abdurrahman Sami Bey'in oğlu olarak 1884'te Sinop'ta dünyaya geldi. Eşi Mısırlı Prens Abbas Halim Paşa'nın kızı Emine Hanım'dır. Sinop İdadisi'nden sonra askeri eğitim hayatı Teğmen rütbesiyle Mühendishane-i Berri Hümayun'dan başlamış ve 1905'te mezun olmuştur. 1908'de Harp Akademisini bitirerek Dördüncü Ordu'nun farklı birimlerine görev yapmıştır. Topçu stajını Erzincan'da yaparken 31 Mart hadisesi meydana gelmiş ve Erzincan-Erzurum bölgelerinde çıkan ayaklanmaların bastırılmasında rol oynamıştır. Bu süreçte başsız kalan Üçüncü Orduya bir hafta komutanlık ederek büyük bir hadisenin çıkmasını engellemiştir. Burada gösterdiği atılganlık ilk kahramanlığı olmuştur (Öztürk, 1995, 241; Bundesarchiv, R-43-II/149, 147; Rahmi, 1934, 164; Harp Tarihi Başkanlığı, 1972, 218; Süslü-Balcıoğlu, 1999, 147).

Kemalettin Sami Paşa, 1910'da Genel Kurmay İkinci Şubede Rus masasına getirilmiştir. 1911'de Harp Okulu Tabiye Öğretmen Yardımcılığına atanmıştır. 1911'de Mürettep Yanya Kolordusu Komutanlığı'nda görevli olarak Trablusgarp Muharebesi'nde Yanya'ya gitmişti. 1912'de Harp Okulu öğretmenliği sırasında yapılan sınavı kazanarak eğitim için Almanya'ya gitmiştir. 1912'de Yanya Kolordusu Birinci Şube Müdürü olarak görev yapmıştır. 1912-1913 Balkan Harbi'nde iki tabur askerle düşmana yaptığı saldırıda sağ kolundan yaralanmış ve ilk yarasını burada almıştır. Bu savaşta kahramanlığı ve atılganlığı ile parlayan Kemalettin Sami Paşa Binbaşılığa terfi etmiştir. Balkan Savaşları'nda aldığı yaranın bir türlü tedavi iyileşmemesinden dolayı I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında daha arka planda kalmıştır. Bir süre sonra kendisini "Çolak Kemal" diye tanıtan Kemalettin Sami Paşa yaralarının hafiflemesi üzerine 1917'den itibaren cephede yer almıştır (Ana Britannica, C. 13, 1994, 165; Rahmi, 1934, 164; Harp Tarihi Başkanlığı, 1972, 218; Süslü-Balcıoğlu, 1999, 148).

Paşa, 1913 yılında fevkalade olarak binbaşılığa terfi edilerek Genel Kurmay İkinci İstihbarat Şube Müdür Yardımcılığına atanmıştır. Daha sonra 1914'te Binbaşılığa yükselerek, Karadeniz Boğazı İstihkâm İnşaat Komisyonu Başkanlığına tayin edilmiştir. 1915'te Karadeniz Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlığı Kurmay Başkanlığı daha ise Çanakkale Kuzey Grubu (3. Kolordu) Kurmayı olarak hizmet etmiştir. Almanya'da aldığı eğitimden dolayı 12 Ekim 1915'te Sultan Abdülmecid'in oğlu Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin öğretmeni olarak Avrupa'ya gitmiştir (COA, HR. SYS., Nu: 2420/47). Orada bir süre Bulgar Ordusu Karargâhında Türk İrtibat Subaylığı yapmıştır. 1917'de İstihkâm Kıtaları ve Müstahkem Mevkiler Genel Müfettişliği Kurmay Başkanı ve Hicaz Sefer Kuvvetleri Kurmay Başkanı olmuştur. 1917'de Yarbay olduktan sonra, 1918'de 8. Kolordu Kurmay Başkanı olarak görev almıştır. Hicaz kuvvetlerinde görev yaparken ikinci defa yaralanmıştır. Hicaz Cephesi'nde elde ettiği başarıdan dolayı Kaymakamlığa terfi ettirilen Kemalettin Sami Paşa mütareke yıllarında İstanbul'da 10. Kafkas Fırkası Komutanlığı'nda bulunmuştur. Aynı yıl Kuzey Kafkas Ordusu Kurmay Başkanlığı ve 9. Ordu Menzil Müfettişliği görevlerini yürütmüştü (Harp Tarihi Başkanlığı, 1972, 220; Süslü-Balcıoğlu, 1999, 149).

Yenibahçeli Şükrü Bey, hatıralarında Karakol Cemiyeti merkez heyetinin beş kişiden oluştuğuna değinmiştir. Bunlar; Baha Sait, Refik İsmail, Kara Vasıf, Kafkas Fırkası Komutanı Çolak Kemal (merhum Kemalettin Sami Paşa)'dır. Yapılan görev dağılımında Kemalettin Sami Paşa askerlerle, Kara Vasıf Bey aydınlarla, Ali Rıza Bey de mavnacı vesaire nakliyatçılarla bağlantı kurmak için vazifelendirilmiştir. İstanbul'dan Anadolu'ya gerekli ihtiyaçların aktarılması konusunda Karakol Cemiyeti önemli görevler üstlenmiştir. Bu konuda özellikle de asker ihtiyacı için Kemalettin Sami Paşa önemli görevler yapmıştı. Görüldüğü üzere Paşa, sadece askeri kahramanlığının yanında teşkilatçılık konusunda da önemli başarılar sağlamıştır (Semiz-Akdağ, 2011, 59-60).

Kemalettin Sami Paşa, 1919'da İstanbul Muhafızlığında ve 25. Kolordu Komuta Yardımcılığı ve 10. Kafkas Tümen Komutanlığını yaparken İstanbul işgal edilmişti. Bu bağlamda İngiliz işgal kuvvetlerinin en çok dikkatini çeken ve ortadan kaldırılmasını düşündüğü komutanlar arasında olmuştur. Başka bir deyişle işgal sürecinde Fatih Karakolu'nda İngilizlerin baskını ile şehit düşenlerin arasında Paşa olmayınca çok sinirlenmişler idi (Rahmi, 1934, 165).

İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta İstanbul'daki 10. Kafkas Tümen Komutanı Kemalettin Sami Paşa'ya 22 Ocak 1920'de bir telgraf çektiğini belirtmişti. Telgrafta; *"Hemen Rauf Beyi bularak durumu birlikte ve güvenlik önlemi olarak izlemenizi rica ederiz. İngilizlerin isteğini yerine getirmek hiç doğru değildir. Burada o bakımdan ivedi önlemler alınmaya girildi. İstanbul'daki telgraf haberleşmelerini güven altına almanız gereklidir"* şeklinde talimat vermişti (Atatürk, 2019, 365). Buna göre Kemalettin Sami Paşa, daha Anadolu'ya geçmeden Milli Mücadele'nin yanında yer aldığı görülmüştü.

16 Mart İstanbul'un resmen işgal süreci hakkında Karakol Komutanı olan Kemalettin Sami Paşa, o gün yaşadığı olaylar hakkında gazeteye röportaj vermiştir; İngilizler İstanbul'u işgal ettikleri zaman Paşa, Şehzadebaşı fırka karargâhında komutanı idi. İstanbul'un dört bir tarafındaki dairelerin İngilizlere teslim edildiği gün bir İngiliz müfrezesi de Paşa'nın bulunduğu merkez Letafet apartmanına da gelmişti. Kapıda nöbet beklemekte olan Amasyalı Ömer isimdeki kahraman er bu İngilizlere karşı İstanbul'da ilk silahı çekti. Bu mukavemet karşısında İngilizler tereddüt etmeden süngülerine sarılarak zavallı askeri Şehit ettiler. Birdenbire saplanan süngülerin acısıyla ah diyerek inleyen askerin sesini işiten bir arkadaşı yukarı kattan attığı kurşunla İngilizlerden birini yere sermişti. Sinirlenen İngilizler derhal yukarıya koştular.

Bu olay üzerine Paşa'nın askerleri yataklarında gafil avlanmış ve imkan dahilinde İngiliz askerlerine ateş ederek karşı koysalar da başarılı olamamışlar ve en üst katta bulunan askeri mızıka takımı olay yerinde şehit olmuştur. İngilizlerin asıl hedefi ise karargahın komutanı Kemalettin Sami Paşa idi. Paşa ise İngilizlerin eline düşmemek için yan binaya atlayarak olay yerinden uzaklaşmıştır. Kargaşa esnasında Kemalettin Sami Paşa'nın bulunması için İngilizlere en çok yardım eden ise polisler olmuştur. Bundan dolayı olay karşısında aşırı derece de üzülen Paşa artık bu kaos ortamında kimseye güvenmemesi gerektiğini anlamış ve geceleri hareket etmeye gayret göstermiştir (Dün ve Bugün, S.9, 9 Aralık 1955, 8).

Paşa, Kasımpaşa'da aylık 150 lira vermek şartıyla bir kadının evinin çatı katını kiralayarak uzun süre gizlenmiştir. Saklandığı ev sahipleri ise tam bir İngiliz yanlısı çıkması ve olaydan kocasının haberinin olmaması üzerine kadın başının belaya gireceği düşüncesi ile Kemalettin Sami Paşa'yı gece yarısı sokağa atmıştır. Gece karanlığından da fırsat bularak saklana saklana aynı semtte yaşayan annesinin evine doğru gitmiştir. Kapıyı çalmasına, *"Aç Anneçim benim Çolak Oğlun"* demesine rağmen Paşa'nın annesi korktuğu için kapıyı uzun süre açmamıştı. İngilizler, Paşa'nın annesinin evini altı ay zarfında birkaç defa basmışlar, aramışlar, kadını da bir hayli hürpalamışlardı. Bundan dolayı kadın korkmuş ve kapıyı ilk etapta açmamıştır. Paşa, annesine kapıyı açtırmak için fiziksel özelliklerini sayarak kendisinin oğlu olduğuna inandırmaya çalışmıştır. Annesi elinde sopa ile kapıyı yavaşça açarak oğlu Kemalettin Sami'nin olduğunu anlayınca elindeki sopayı yere atarak; *"Evladım diye hıçırarak kollarını açtı ve boynuma atıldı. O sırada gözlerinden yaşlar dökülüyordu"* (Dün ve Bugün, S.9, 9 Aralık 1955, 9). İstanbul'un işgal sürecinde Kemalettin Sami Paşa gibi başarılı, onurlu ve kahraman bir Türk komutanı artık annesinin evine dahi elini kolunu sallayarak gidemez olmuş adeta kendi ülkesinde bir kaçak olmuştur.

1.1. Kemalettin Sami Paşa'nın Anadolu'daki Faaliyetleri

Kemalettin Sami Paşa Mütareke sürecince yaşadığı sancılı sürecin daha fazla uzamaması için 22 Kasım 1920'de İstanbul'dan ayrılarak Millî Mücadele'ye katılmıştır. Mütareke sürecinde İstanbul'dan Anadolu'ya geçişler İngilizler tarafından zorlaştırılmıştı. Bu çerçevede İstanbul telgraf memuru Hamdi Efendi, Ankara'ya gitmek üzere yola çıktıysa da başarılı olamamış ve İzmit'ten geri çevrilmişti. Durum Mustafa Kemal Paşa'ya aktarılınca, teşkilatçı rolünden dolayı İzmit'te bulunan Kemalettin Sami Paşa'ya

telgraf çekmiştir. Telgrafta; Hamdi Efendi'nin güvenli şekilde Ankara'ya gönderilmesi bildirmiştir. Bu emir üzerine Hamdi Efendi sağ salim olarak Ankara'ya ulaştırılmıştır (Turna, 1990, 26-29).

Anadolu'ya geçerek 10 Aralık'ta Ankara Birinci Fırka Komutanlığına tayin olmuş ve İkinci İnönü Muharebesi'ne fırkası ile katılmıştır. Bu savaşta Metristepe ve Gündüzbey sınırlarını işgal etmiş olan düşmana karşı yapmış olduğu hücumlar ile bu bölgede zafer kazanılmasında etkili olmuştur. İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra grup komutanlığına tayin edilen Kemalettin Sami Paşa, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde emrindeki 5. Kafkas, 23. ve 61. Fırkalar ile düşmana taarruzlarda bulunmuştur. Ağustos 1921'den itibaren Sakarya Meydan Muharebelerinde Grup Komutanı sıfatıyla aktif rol oynamıştır. Sakarya Savaşı sonrasında Büyük Taarruz'da 4. Kolordu Komutanı olarak taarruz cephesinde oldukça önemli bir göreve atanmıştır. Emrindeki dört fırka ile gayet başarılı hamleler yapan Sami Paşa, 30 Ağustos 1922'de düşmanın takip ve imhası ile sonuçlanan Büyük Taarruz'da, 22 yara almıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın yanında ve yakınında bulunarak zaferde önemli bir rol oynamış ve 31 Ağustos 1922'de Mirliva rütbesine terfi ettirilmiştir (Atatürk, 2019, 721; Piyade Mecmuası, 1934, 112-115; Semiz-Akdağ, 2011, 149; Harp Tarihi Başkanlığı, 1972, 219).

Kemalettin Sami Paşa, 28 Ekim 1923'te bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından "Cumhuriyet" in ilan edileceğini öğrenen şanslı kişilerden birisi olmuştur. Bu konu hakkında Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta şöyle bahsetmekteydi: "Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere meclisten ayrılırken koridorlarda beni beklemekte olan Kemalettin Sami ve Halit Paşalara rastladım. Benimle görüşmek için o zamana değin orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa'ya söyledim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle birlikte gelmelerini söyledim. Çankaya'ya varınca, orada beni görmek üzere gelmiş olan Rize milletvekili Fuat, Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Beylere rastladım. Onları da yemeğe alkoydum. Yemek yerirken: Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz dedim..." (Atatürk, 2019, 779; Cumhuriyet, 28 Ekim 1963, 5).

Kemalettin Sami Paşa, cephedeki askeri başarılarının ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 1923'te Sinop Milletvekili olarak girmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bir süre Eskişehir'de 4. Ordu Komutanı olarak görev almıştır. Savaşlarda vücudunun çeşitli yerlerindeki yara izlerine bağlı olarak ilerleyen zamanda çeşitli hastalıkları nüksetmeye başlamıştı. Daha önce Almanya'da görev yapması ve Almanca bilmesinden dolayı Berlin Büyükelçiliği'ne düşünülmüştü. Bu kapsamda Paşa'nın Münih Hastanesi'ndeki tedavi ücretinin ödenmesi için yüklü miktarda ödenek çıkarılması kararlaştırılmıştır (CCA, 30.18.1.1/ 0.34.7, 6 Temmuz 1924).

2. Kemalettin Sami Paşa'nın Berlin Büyükelçiliği

Türk Hükümeti, Almanya'nın Ankara Elçisi Rudolf Nadolny'e karşılık, Kemalettin Sami Paşa'yı Heyeti Vekile kararıyla Berlin Orta Elçiliğine tayin etmişti (CCA, 30.18.1.1/10.36.19, 3 Ağustos 1924). Daha sonra, Almanya'nın Türkiye nezdindeki elçiliğini Büyükelçiliğe yükseltmesi üzerine; Berlin'deki Türkiye elçisi Kemalettin Sami Paşa'ya da Büyükelçi unvanı verilmesiyle 20 Ağustos 1924'te Berlin Büyükelçiliği'ne atanmıştı (CCA, 30.18.1.1/10.41.4, 20 Ağustos 1924). Kemalettin Sami Paşa Berlin'e giderek 30 Mart 1925 tarihinde güven mektubunu sunarak fiilen görevine başlamıştır (CCA, 30.18.1.1./10.41.4, 1925; Soysal, 2000, 92; Koçak, 1991, 15). Böylelikle, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Berlin Büyükelçisi olmuştur.

Kemalettin Sami Paşa, Berlin Büyükelçiliği görevine başlaması üzerine ilk iş olarak Aralık 1924 yılında, Junkers Tayyare Fabrikası, Siemens Elektrik Fabrikası ve A.E.G. gibi kuruluşları gözlemlemiştir. Fabrikalar ile ilgili gözlemleri oldukça önemli olup bu gözlemler doğrultusunda bu fabrikaların Türkiye'de de açılması için çeşitli girişimlere aracı olmuştur (CCA, 230.0.0.0 / 8.26.3, 18 Aralık 1924).

Kemalettin Sami Paşa'nın Berlin'de yürütmüş olduğu en önemli faaliyetlerden biri de buradaki Türk öğrencileri desteklemek amacıyla kurulan Berlin Türk Talebe Cemiyeti'ne vermiş olduğu desteklerdir. 1925 yılında kurulmuş olan Berlin Türk Talebe Cemiyeti'nin beşinci kuruluş yılı dolayısıyla düzenlenen baloya katılarak cemiyetin geliştiğini ve yetişmekte olan gençlerin ileri gittiğini görmekten memnun kaldığını ifade ederek öğrencileri teşvik etmiştir (Bolat, 2019, 135).

Kemalettin Sami Paşa, 1926'da Alman-Türk Ticaret Odası'nda düzenlenen bir toplantıya katılmıştı. Toplantıda, Türk-Alman ittifakı ile alakalı olarak ilişkilerinin temelini General Feldmareşal v. Moltke'nin çabaları sayesinde oluştuğunu ifade etmiştir. Alman gazeteleri Kemalettin Sami Paşa'nın Türk-Alman ilişkilerine dair açıklamalarını; "Bir Türk-Alman İttifakı İçin", "Türkiye, Almanya'nın Dünyadaki En İyi Dostu" başlıkları manşetlere taşımıştır. Alman gazeteleri özellikle Kemalettin Sami Paşa'yı, Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kazanmış bir yakını olarak nitelemiştir (Bolat, 2019, 125).

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 23 Mayıs 1927'de geçirdiği bir rahatsızlık nedeniyle Sağlık Bakanı Dr. Refik (Saydam) Bey'in tavsiyesi üzerine Eylül ayı içerisinde Almanya'dan hekimler davet

edilmesine karar verilmiştir. Bu sürede Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Nadolny ile Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Bey'in yoğun bilgi alışverişi olmuştur. Berlin Tıp Fakültesi Dahiliye Şefi Dr. Friedrich Kraus ile Münih Tıp Fakültesi Dahiliye uzmanı Dr. Ernest von Rosenberg, Türk Cumhurbaşkanı'nı tedavi etmek için Türkiye'ye davet edilmişlerdi. Doktorların kısa sürede Türkiye'ye gelmeleri konusunda Büyükelçi Nadolny ve Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Bey'in büyük rol oynamıştı (Şehsuvaroğlu, 1981, 12).

Kemalettin Sami Paşa, 1926'da Berlin Büyükelçiliği görevi sırasında Ferikliğe/Korgeneralliğe terfi ettirilmiştir. Osmanlı ve Cumhuriyetin otuz beş yaralı kahraman bir askeri olarak 1928'de de askerlik görevinden emekli olmuştur (CCA, 30.11.1.0/42.29.15, 24 Eylül 1928; Kocatürk, 2007, 352).

Almanya'da Türk Ticaret Odası'nın yönetmeliğinde bazı değişiklikler yapmak amacıyla Genel Kurul 31 Ekim 1928'de olağanüstü toplantıya yapmıştı. Toplantıya Fahri Başkan sıfatıyla Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa da katılmış ve bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında; *"Almanya ile Türkiye arasındaki münasebetler sırf İktisadî mahiyeti haiz olduğundan ben de memuriyetimi siyasî olmaktan ziyade iktisadî bir vazife olarak görüyorum. Vaktiyle elçiler buldukları memlekette yalnız nazırlar ve diğer siyasî şahsiyetler ile münasebette bulunurlardı. Şimdi bu vadede büyük bir devrim meydana gelmiştir. Bugün bir elçi her şeyden evvel vazife gördüğü memleketin mühim ekonomik mahfilleriyle temas etmek ve ikincil durumdaki ticarî meselelere bile dikkatini yöneltmek mecburiyetindedir. Zira kanaatime göre memleketler arasında mevcut dostluk münasebetlerini azamî surette güçlendirmek için iktisadî münasebetlerin geliştirilmesi ve sağlamlaştırılması gerekmektedir"* ifadelerine yer vermiştir (Nakiboğlu, Bukarlı, Berkman, 2007, 132-133).

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren her türlü yayılmacı düşünceye karşı olmuş ve *"Yurtta Sulh Cihanda Sulh"* düsturuyla da dış politikadaki yönünü belirlemiştir. Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa, 1928'de Almanya Başbakanı Schubert ile Almanya'nın Avusturya politikası (Anschluss) hakkında görüşmüştü. Sami Paşa, Almanya'nın Avusturya'ya olan ilgisinin bir ilhak politikası olmadığı inancını taşıdığını Almanya Başbakanı Schubert'e belirtmişti. Şansölye ise Avusturya ile sadece kültürel yakınlıktan dolayı dostane ilişkiler kurduklarını ifade etmişti. Buradan hareketle Türkiye her türlü yayılmacı politikaya karşı olduğunu göstermişti (Koçak, 1991, 30-31).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı sebebiyle Türkiye'nin dış borç ödemelerini ertelemesi ve ithalatı kıstak zorunda kalması problemlere yol açmıştı. Bu durum üzerine Büyükelçi Kemalettin Sami Paşa, Berlin Ticaret Odası'nda Türkiye'nin dış borçları hakkında yabancı temsilciliklere bilgi vermişti. Kemalettin Sami Paşa; *"Türkiye 1930 senesi Ağustosuna kadar tediyelerini taahhüt ettiği ödemeyi yapacaktır. Türkiye Beynelmül sözleşmeleri dikkatli takip etmektedir. Nihayet borçlar sözleşmesindeki para nakli hakkında alınan kararlar uygulanacaktır"* şeklinde açıklama yapmıştı (Cumhuriyet, 22 Ocak 1930, 3).

Kemalettin Sami Paşa her yıl Nisan-Mayıs aylarında genellikle Türkiye'ye gelerek Hariciye Vekili veya Cumhurbaşkanı ile çeşitli görüşmeler yapmayı alışkanlık haline getirmişti. 1930 yılı Nisan ayında Almanlar tarafından yapılmış olan son sistem bir uçak ile Türkiye'ye gelmişti. Alman Hükümeti bu uçağı özel olarak Kemalettin Sami Paşa'nın kullanımına sunmuştu. 15 kişilik bu Alman uçağı ile sık sık Berlin-İstanbul arasında gidip gelmiştir. Hatta Berlin-İstanbul arasında bir hava hattı güzergâhı belirlenmesi dahi düşünülmüştü (Cumhuriyet, 21 Nisan 1930, 2; Vakit, 28 Haziran 1930, 1).

Berlin Büyükelçisi 1930'un temmuz ayında trenle Almanya'dan İstanbul'a gelmişti. Paşa, kendisiyle görüşen muhabire şu açıklamayı yapmıştı: *"Bir iki gün burada kaldıktan sonra Ankara'ya giderek hükümet ile temasta bulunacağım, sonra tatilimi geçirmek üzere tekrar İstanbul'a döneceğim. Almanya ile ilişkilerimiz çok dostanedir. Özellikle de Reisi Cumhurbaşkânımıza ayrı bir hürmet beslemektedirler"* (Cumhuriyet, 7 Temmuz 1930, 1). Kemalettin Sami Paşa, İstanbul'dan Ankara'ya hareket etmeden önce yine gazetecilere açıklamalarda bulunmuştu. *"Türkiye Almanya Suçluların İadesi Antlaşması'nın birkaç güne kadar biteceğini; Türk-Alman ilişkilerinin pekiyi olduğunu; Lufthansa şirketinin İstanbul-Berlin arasında hava posta nakliyesini gerçekleştirdiğini; Türk halılarını müşterilerin ayağına kadar götürmemiz faydalı olacağını ve şimdiye kadar senede Almanya'ya yaptığımız 10 milyon tütün ihracatını bu sene 15 milyona çıkması için görüşmelerin yapıldığını"* bildirmiştir (Cumhuriyet, 19 Temmuz 1930, 3; Vakit, 27 Temmuz 1930, 2).

Türkiye'den Almanya'ya giden Türk Basın Heyeti ile Kemalettin Sami Paşa yakından ilgilenmiştir. Heyete, Almanya'nın ruhunu şu sözlerle anlatmıştı: *"Almanya çalışıyor, para kazanıyor ve spor yapıyordu. Büyük harpten sonra Almanya'da yalnız hükümet ve idarenin şekli değişmediğini, Almanların dininin de değiştiğine değinmiştir. Bu yeni dinin isminin spor olduğunu, Almanya'da spor yapmayan insanın yok sayıldığını belirtmiştir. Bunun için sadece Berlin civarında demir yolu güzergâhında açık hava boks idman sahası, her yolda bisiklet-motosiklet, her yamaçta dağlara tırmanan genç erkekler, kızlar ve çocukların olduğunu göstermiştir."* Sami Paşa'ya göre; *"Almanya'da spor yapmayan insanı hasta ve vasıfsız olarak hor görüyorlardı. Kemalettin Sami Paşa'nın dediği gibi bugünkü Almanya adeta spora tapıyor bütün Alman milleti sanki spor yapmak için seferber edilmişti."* Almanların

“Almanya Almanya her şeyin fevkindedir” diye meşhur bir milli şarkıları vardır. Spor sahasında bu milli şarkı bir hakikat olmuştu. Selim Sırrı Bey’in Olimpiyat Oyunları Komitesi’nden istifası üzerine, merkez tarafından bu vazifeye 1930’da 5. Başkanı olarak Kemalettin Sami Paşa getirilmişti. Abidin Daver Bey’e göre; “Türk sporunun geleceğini ve ruhunu kazanması için Berlin Büyükelçisi bu vazifeyi en iyi şekilde temsil edecektir. Çünkü sporla yatıp sporla kalkan Almanya’da görev yapmaktadır” diye bu atamanın doğru bir adım olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 25 Haziran 1930, 3)

Büyükelçi Kemalettin Sami Paşa, Türk Basın Heyetine; “Ben beden terbiyesinin önemini memleketimiz için kurtarıcı kıymetini bildiğim için Selim Sırrı Bey’in eşinin bu mektepte okumalarına aracılık ettim ve kendilerine her türlü desteği verdim. Bu hanımların o mektepte okumaları için gösterdiğim çabadan dolayı elçiliğim esnasında memlekete en iyi ve en faydalı hizmet olarak kabul ediyorum ve bununla gurur duyuyorum. Hâlbuki İstanbul’da bazı doktorlarımız bu hanımların üfürükçülük yaptığını iddia ediyorlar. Oysaki bu hanımlarımız buradaki aldıkları beden sağlığı ve eğitimi ile alakalı tecrübeler sayesinde memleketimizdeki kadınlarımızı evlatlarımızı sağlıklı birer birey olarak yetiştireceklerdir. Cumhuriyetin sağlıklı ve güçlü bireylere ihtiyacı vardır” (Cumhuriyet, 1 Temmuz 1930, 3). Büyükelçi, görevi sırasında diplomatik, ekonomik ve sosyal konular dışına da çıkarak Cumhuriyet için Türk insanının sağlıklı, kuvvetli gelişimi için emek harcamıştır.

Bu dönemde Türk basınına yansıyan en önemli olaylardan biri de Kemalettin Sami Paşa’nın uğraşları sonucunda Dr. Kerim Erim’in, bilim insanı Albert Einstein’dan bir saatlik randevu alması olmuştur. Görüşmede Kemalettin Sami Paşa da bulunmuş ve Einstein ile tanıştıktan sonra karşılıklı memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Daha sonra konuşmalar arasında Türkiye’nin de mühendis mekteplerinde “izafiyet teorisi” ile meşgul olduğunu ifade etmiştir. Erim ile Einstein’ın konuşmalarından sonra Kemalettin Sami Paşa Einstein’ı büyük bir samimiyetle İstanbul’a davet etmiştir. Einstein ise şu cevabı vermiştir: “Biz şarklıyız, istical etmiyelim” Madam Einstein da hemen söz arasında “kocam Yahudi olması dolayısıyla kendisini şarklı addeder” demiştir. Kerim Erim, A. Einstein ve Kemalettin Sami Paşa arasında geçen bu görüşmeler bir sohbet havası içerisinde geçmiş ve zaman zaman İstanbul’dan ve hatıralardan bahsedilmişti (Bolat, 2019, 137; Hakimiyeti Milliye, 21 Ekim 1930, 1).

Bazı gazetelerde 1930’un sonuna doğru tamamen yalan bir haber neşredilmişti. İsmet Paşa’nın kabineden çekileceğini ve yerine Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa’nın Başvekaletle getirileceğini yazmıştı. Bu haberi vermelerinin en büyük sebebi de Kemalettin Sami Paşa’nın daha iki ay olmadan alelacele Almanya’dan İstanbul’a gelmesi, doğrudan Cumhurbaşkanı ile görüşmesi kaynak gösterildi (Cumhuriyet, 15 Aralık 1930, 1; Hâkimiyeti Milliye, 16 Aralık 1930, 1). Basında çıkan bu asılsız haber üzerine Başvekil İsmet Bey ve Kemalettin Sami Paşa birlikte aynı trenle Ankara’ya hareket etmişler ve tren garında birlik beraberlik pozu vermişlerdir (Cumhuriyet, 16 Aralık 1930, 1). İlerleyen günlerde Kemalettin Sami Paşa’nın Milli Müdafaa Vekâleti’ne getirilebileceği de gündeme geldi Cumhurbaşkanı ise Sami Paşa’nın Almanya’da elçilik vazifesinden son derece memnun idi. Özellikle de Almanya’da dış politikada etkin rol oynayan Kemalettin Sami Paşa’nın elçilik görevinden el çektilmesi pek mümkün görülmemekteydi.

Almanya’da öğrenci olarak bulunan Türk gençlerinin Türkiye’yi ve Türk halkını yabancı ülkelere tanıtmak maksadıyla ile Türk Kulübü tarafından balo düzenlenmişti. 1931’de düzenlenen balo Kemalettin Sami Paşa ve eşinin himayelerinde tertiplenmişti. 1926 senesinden beri düzenli bir şekilde düzenlenen bu baloya büyük değer verilmiştir. Berlin’in önemli işadamları ve yabancı diplomatlar bu baloya büyük bir ilgi göstermiştir. Balonun her sene en iyi şekilde organize edilmesinde Kemalettin Sami Bey’in de önemli katkıları olmuştur. Baloda özellikle İzmir’den getirilen kuru üzüm ve incir tanıtımının yapılması da Türk tarımı açısından önemli bir kazanımdı (Cumhuriyet, 5 Kasım 1931, 4; Akşam, 23 Kasım 1931, 2).

Kemalettin Sami Bey, 1931’de Almanya Cumhurbaşkanı Hindenburg ile görüş alışverişinde bulunmuştu. Ona göre Almanya’da inkılâp ve ihtilal yapacak zihniyet ve teşkilat bulunmadığı gibi diktatör olacak kabiliyette bir şef de yoktu. Paşa, Alman Başvekilinin akıllı ve cesur görünmesine rağmen orta vasıflarda bir kişi olduğunu belirterek; onu kanunun hükümlerine riayet eden uysal biri olarak tanımlamıştır. Paşa, iktisadi sahada çok faal olan Almanya’nın özellikle iç siyasette durgunluk yaşadığının ve eksik yönlerinin fazla olduğunu belirterek yakın zamanda hükümet değişikliğinin gerçekleşeceğini düşünmemektedir. Kemalettin Sami Paşa’nın yaptığı bu tespitlerin üzerinden iki yıl bile geçmeden Ocak 1933’te Almanya’da Nazilerin önderliğinde Hitler iktidarı ele almıştı (Bolat, 2019, 128).

Kemalettin Sami Bey, Wiemar civarında 1932’de önemli bir otomobil kazası geçirmiştir. Büyükelçiyi taşıyan otomobil bir tren hattı üzerinden geçerken devrilmiş ve Kemalettin Sami Paşa ağır surette yaralanmıştır. Paşa’nın yanında bulunan fahri konsolos ve kızı ağır yaralanmıştır. Kazada Kemalettin Sami Paşa’nın kafatası çatlamıştır. Kaza haberi üzerine Alman Cumhurbaşkanı Mareşal Hindenburg ve Başbakanı Bruning olay hakkında “geçmiş olsun” telgrafı yayınlamışlardır. Münih’ten özel cerrah getirilerek Paşa’nın

ameliyatı için yakından ilgilenmişlerdir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Hariciye Vekâleti'nden durumu hakkında detaylı bilgi aldıktan sonra silah arkadaşı Kemalettin Sami Paşa için geçmiş olsun telgrafı çekmiştir (CCA, 501/32167. 127991.6, 25 Mayıs 1932).

Yaşanan kazadan sonra Kemalettin Sami Paşa'nın sağlık durumun iyi olduğu bilincinin yerine geldiği ve hastaneden çıktığı bilgisi verilmiştir. Sağlığına kavuşan Kemalettin Sami Paşa, dinlenmek için Türkiye'ye gelmiştir (Cumhuriyet, 30 Haziran 1932, 3). Cumhurbaşkanı, değerli cephe komutanı ve önemli diplomatının Türkiye'deki tatilinde yaşadığı kazadan dolayı yakinen ilgilenmek için denizde yatla bir gezi yapmıştır. Cumhurbaşkanı, Suadiye'de motordan çıkarak Kemalettin Sami Paşa'nın köşklerine gitmişler ve orada bir müddet kalarak sağlığı üzerine sohbet etmiştir (Cumhuriyet, 14 Şubat 1933, 2). Kemalettin Sami Paşa, İstanbul'da kısa süre kaldıktan sonra Ankara'ya giderek hükümetle temas edeceğini ve Türk-Alman ilişkileri hakkında görüşmeler yapacağını bildirmişti. Gazetecilere yaptığı açıklamada; *"Almanya ile siyasi ilişkilerimiz kuvvetli, dostluk ilişkilerimiz samimi bir vaziyette ve iktisadi ilişkilerimizde normal şeriat içindedir"* demiştir (Cumhuriyet, 9 Şubat 1933, 1; Akşam, 15 Şubat 1933, 1).

Kemalettin Sami Paşa, Mayıs 1933'te Almanya'ya dönünce burada basına bir röportaj vermiştir. Berlin'deki Nazi propaganda organı Der Angriff gazetesi *"Almanya Hakkında Yabancı Diplomatlar Ne Diyor"* başlıklı bir yazı dizisi yapmıştır. Almanya için önemli bir ülke olan Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa ile de mülakat yapmıştır. Röportajın giriş kısmında Kemalettin Sami Paşa'nın 1932'de geçirdiği kazanın Hükümet mahfillerinde büyük bir şok etkisi meydana getirdiği özellikle ifade edilmiştir. Gazeteye göre bunun sebebi Kemalettin Sami Paşa'nın diplomatlar içerisindeki *"en ziyade sevilen şahsiyetlerden"* olması ve aynı zamanda Paşa'nın I. Dünya Savaşı sırasında Alman askerleri ile birlikte Avrupa ve Asya'da savaşmış olmasından ileri gelmekteydi. Almanya'da yoğun bir militarist düşüncenin hâkim olduğu bir dönemde, Türkiye'nin Berlin Büyükelçisinin yakın geçmişte Alman askerleri ile *"sadakatli silah arkadaşlığı"* yapan general rütbesinde bir asker olması, *"Türkiye ve Almanya arasındaki dostluk bağlarının sağlamlaştırılması hususunda"* büyük bir önem kazanmıştı. Paşa sözlerine; *"Sekiz seneden beri Almanya'da elçiyim bu müddet zarfında Almanya'nın mevcut vaziyetini tetkik ettim. Bu tetkikat sonucunda ilk olarak şu kanaat oluştu: Almanya'daki vaziyet devam edemez, er geç değişmelidir."* Daha önce bir Alman Hariciye Nazırı, Sami Paşa'ya konu hakkında şunları demişti: *"Artık beynelmilelci zihniyet ile düşünülmemelidir."* Ben de cevaben dedim ki; *"doğru fakat önce milli zihniyet ile düşünmeli ve halk dahili olarak düşünmelidir. Ancak bundan sonra beynelmilelci zihniyet başarılı olur, büyük politikanın temeli daima milletlerden her birinin milli kültürünü koruması gerekmektedir"* (CCA, 30.10.0.0/231.555.16, 28 Mayıs 1933; Cumhuriyet, 17 Mayıs 1933, 1).

Ayrıca Angriff gazetesi, Kemalettin Sami Paşa hakkında derin saygı ve sevgi ile şu kelimeleri ifade etmişti; *"Büyük Elçi ve Ceneralin diplomasi heyetinin ve büyük sosyetenin en ziyade sevilen şahsiyetlerinden madut olduğu gibi umumi harbe Avrupa ve Asya'nın harp meydanlarında Alman askerler ile sadakatli silah arkadaşlığı altında harp eden milletin mümessili sıfatı ile Türkiye ve Almanya arasındaki dostluk bağlarının sağlamlaştırılması hususunda büyük hizmetler ifa eden zat olduğu her tarafta tanınmış ve bilinmiştir"* (CCA, 30.10.0.0 / 231.555.16, 28 Mayıs 1933; Cumhuriyet, 17 Mayıs 1933, 2).

Kemalettin Sami Paşa ile yapılan röportajda ilk olarak Türkiye'deki iktisadi durum hakkında soru sorulmuştu. Paşa, bu soruya genel bir değerlendirme ile başlamıştır. Türkiye'nin 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden etkilendiğini ifade etmekle beraber bu durumun etkilerinin yavaş yavaş yok olacağına dair inancını belirtmişti. Türkiye'nin evvelce kapitülasyonlar yüzünden oluşturulamamış olan milli sanayinin kurulması mali açıdan birçok fayda sağlamıştır. Kemalettin Sami Paşa, sıkıntılı durumlarda büyük işler görmeye alışmış olan Türk milletinin bu durumdan başarıyla çıkacağı inancını ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin İstiklal Harbi sonrasında milli sermaye ile başlattığı demir yolu inşaatı programına ekonomik kriz esnasında dahi devam ettiğini ifade etmiştir (CAA, 501/31800.125576.16, 7 Ocak 1933).

Angriff gazetesi, Kemalettin Sami Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa'nın bazı yenilik hareketleri hakkında soru yöneltmiştir. Kemalettin Sami Paşa bu soruya öncelikle şu cevabı vermiştir: *"Büyük Gazi Hazretlerinin şimdiye kadar tahakkuk ettirdiği ıslahat, Türk milli mücadelesi ile başlayan muazzam inkılabın başlıca merhalelerini göstermektedir. Tükenmek bilmez bir dehaya malik olan Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal'in milletinin selamet ve nef'i namına giriştiği irşad ve icraatına devam edeceği şüphesizdir."* Ayrıca, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın işaretleri ile Türk tarih ve Türk dil çalışmalarının büyük bir titizlik ile devam ettiğini belirtmiştir. Eğitim ile alakalı soru için de Cumhurbaşkanı'nın ellerinde Türk eğitim sistemi yeniden yapılandırıldığını ve bu kapsamda Almanya başta olmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelere Türk öğrencilerin gönderildiği bilgisini aktarmıştır.

Türk-Alman ilişkileri hakkında sorulan soruya Büyükelçi Kemalettin Sami Paşa şu ifadeleri kullanmaktaydı: *"Lider Adolf Hitler'in Almanya'nın her tarafında uyandırmış olduğu azim heyecanı memnuniyetle"*

karşılıklıydım. Çok çekmiş olan Almanya vatanını bu büyük lider ile birlikte yükseleceği ve yükselmesi lazım geldiği kanaatindeyim. Türk-Alman ilişkileri konusunda ise Kemalettin Sami Paşa bulunduğu süre zarfında ilişkilerin iki milletin geçmişsel deneyim ile ilişkilerin çok kuvvetli olduğunu belirtmiştir. Almanya Türkiye için büyük bir kültür merkezi teşkil ediyor. Buradan öğreniyoruz yarım asırdan fazla bir zamandan beri Türk gençliği eğitim için Almanya'ya gidiyor. Türkiye'de teknik işlerde uzman lüzum görüldüğü zaman önce Almanya'ya müracaat ediliyor. Yirminci asrın en faal unsuru olan Alman milletinin geleceği biz Türkleri fevkalâde alakadar ediyor" (CCA, 501/1800.125576.19-20, 7 Ocak 1933; Cumhuriyet, 17 Mayıs 1933, 2).

Mülakattan sonra Angriff gazetesi Büyükelçi Kemalettin Sami Paşa ile ilgili olarak şunları yazmıştır; "Birçok sergüzeştlerden sonra o vakit ki Miralay, Trabzon üzerinden Ankara'ya gelmiş ve istiklal harbinde Ferik olduktan sonra birçok mücadelelere iştirak etmiş ve Yunan başkumandanı Trikopis'i bizzat esir etmiştir. 1911'den 1923'e kadar devam eden harplerde on yedi defadan az olmayarak yaralanan Ceneral Kemalettin Sami Paşa pek haklı tarzda umumi harbin en cesur cenerallerinden biri olarak tanınmıştır. Neferleri kendisine "ölmez" ismini koymuşlardı. Bugün memleketinin Almanya'da büyükelçisi ve ordusunun da ceneralidir." Angriff gazetesi yazarının belirttiğine göre, Kemalettin Sami Paşa "ayrılırken gözleri parlayarak "rehberinize, nazırlarınıza, SA (Alman Fırtına Birliği) cesur neferlerinize selam söyleyiniz" dedi (CCA, 501/31800.125576.19-20, 7 Ocak 1933; Cumhuriyet, 17 Mayıs 1933, 2).

Almanya'daki Türk Ticaret Odası kuruluşunun altıncı yılını kutlamıştır. Avrupa'da bir Türk odası kurmak ve onu yaşatmak büyük bir başarıydı. Osmanlı Devleti'nin yapamadığını genç Türkiye Cumhuriyeti başarmıştır. Kemalettin Sami Paşa, Berlin'e gelince Türk varlığını göstermek için bir Ticaret Odası kurmak lüzumunu duymuştu. Büyükelçi sayesinde Türkiye'nin ürünlerinin tanıtıldığı önemli bir merkez oldu. Bu sayede hem Türkiye'nin tanıtımı hem de Türk ticaretinin gelişmesi için önemli bir kurum ortaya çıkmış oldu (Cumhuriyet, 17 Mart 1933, 1; Hakimiyet-i Milliye, 24 Mayıs 1933, 2).

Kemalettin Sami Paşa, klasik büyükelçi profilinden çok farklı görevler de üstlenmiştir. Ticari, sosyal, kültürel, tanıtım gibi konularda ülkesi için büyük emekler harcamıştı. Bu kapsamda–Kemalettin Sami Paşa'nın, iş yoğunluğu ve kazadan dolayı rahatsızlıklarının artması üzerine Olimpiyat Komitesi Başkanlığı görevinden kendi isteğiyle 1933'te istifa etmiştir (Cumhuriyet, 15 Haziran 1933, 2).

Yoğun iş temposunun yanında ikili görüşmelere özen gösteren Kemalettin Sami Paşa, Ankara'nın Alman Büyükelçisi Rudolf Nadolny ile sık sık bir araya gelmiştir. R. Nadolny temaslarda bulunmak için zaman zaman ülkesine dönmekteydi. Bu ziyaretlerden birinde Haziran 1933'te Kemalettin Sami Paşa ile görüştü. Burada daha çok iki ülke arasındaki ticari konular hakkında fikir alışverişinde bulunuldu. Özellikle iki Büyükelçinin de atandıkları ülke için ilk olmaları aralarında dostluk bağına güçlendirmişti. R. Nadolny, Kemalettin Sami Paşa'ya Almanya ve Türkiye arasında adeta mekik dokuduğunu ilişkilerin daha çok Paşa tarafından kuvvetlendirildiğini ifade etmişti. Kemalettin Sami Paşa, ise amacının ülkesi için vazifesini en iyi şekilde yapmak olduğunu bunun içinde daha çok enerji harcaması gerektiğini belirtmiştir (CCA,501/31148.123328, 26 Haziran 1933).

Kemalettin Sami Paşa, 1933'te Türkiye'de hükümetle yapacağı görüşme için Almanya'dan ayrılmadan önce Dışişleri Bakanı Von Neurath ve Hitler'le görüşmüştür. Kemalettin Sami Paşa'nın Hitler'le gerçekleştirdiği görüşmede Almanya'nın Türkiye için önemli olan Sovyet Rusya konusundaki fikirleri ile Avusturya meselesi hakkındaki konular ele alınmıştır. Hitler'le yapılan görüşmeden birkaç gün önce Kemalettin Sami Paşa'nın Von Neurath'le gerçekleştirdiği bir başka görüşmede Neurath, Paşa'ya; "her düşündüğünüzü serbestçe söyleyiniz; bu bizim için de faydeli olur" teklifinde bulunmuştur. Sami Paşa, Hitler ile görüşme merasimini şu şekilde ifade etmiştir; "Başvekil dairesine müthiş bir inzibat ve merasimle girdim. Harp esnasında İmparatoru da bilmünasebe ziyaret etmiştim; fakat bu defaki şekli merasim daha kuvvetli idi. Hariciye Nazırı beni Başvekilin kapısı önünde bekliyordu; intizar odasında pek az kaldıktan sonra bizzat Hitler gelerek kendi odasına gelmemizi rica etti." Bu çerçevede Kemalettin Sami Paşa, görüşme başında Hitler'e; "bir sefir gibi değil, bir arkadaş gibi görüşmek" istediğini söylemiş, Hitler'in "çok memnun olurum" cevabı ile de Büyükelçi çok önemli konuları ele almış, hatta tavsiyede dahi bulunmuştur (CCA, 30.10.0.0, 231.556.2, 28 Temmuz 1933).

Kemalettin Sami Paşa, izinli olarak gideceği Türkiye'de yetkililerin Hitler'in fikir, maksat ve görüşleriyle ilgili olacaklarından dolayı kendisiyle görüşmek istediğini Hitler'e söylemiştir. Görüşmenin devamında Kemalettin Sami Paşa, Almanya'da başlayan "mühim inklâbın ve yeni rejimin Türkiye'ye karşı olan bakışımı bildiğini, fakat Berlin'den Hitler'den ayrılmadan önce Almanya'nın Türkiye bakışımı duymak istediğini" ifade etmiştir. Hitler, Türkiye ile ilişkilerin "eski silah arkadaşlığının ve yeni Türk inkılabının verdiği kuvvetle gayet iyi" olduğunu; ekonomik ilişkilerin ise "bildiğinden daha iyi" olmasını istediğini dile getirmiştir (CCA, 30.10.0.0, 231.556.2, 28 Temmuz 1933).

Kemalettin Sami Paşa, yeni Alman yönetimi ve lideri Hitler ile görüşükten sonra, Temmuz 1933'te Semplon Ekspresi ile Almanya'dan İstanbul'a geldi. Paşa, kendisi ile görüşen muhabire Almanya'daki yeni yönetim hakkında şu açıklamaları yaptı: *"Almanya halen birçok alanda inkılaplar yapmakla meşguldür. Bu münasebet ile bir hayli zorluk ile çalışmak durumundalardır. Bizde inkılaplar yapmış bir millet olduğumuz için bu zorluklara ne demek olduğunu yakından biliriz. Buraya gelmeden önce Sayın Hitler ile görüştim kendisi Almanya'nın istikbalinin ve inkılapların çok ümit var olduğunu söyledi."* Sözlerinin devamında; *"Ben de Adolf Hitler ile bu konuda aynı düşünceyedim. Ümit ederim ki Almanya'nın bugün karşı karşıya bulunduğu durum kısa sürede düzeldir. Avrupa'da sükutun ve sulhun muhafazası için Almanya'nın kendini toparlaması lazımdır. Yeni Alman hükümeti ile Türkiye arasındaki ilişkiler çok samimi ve dostanedir. Adolf Hitler bana vurgulayarak söyledi ki; Gazi Hazretleri'nden övgüyle bahsederek müşarunileyh Hazretlerini çok takdir ettiğini anlattı"* (Türkische Post, 1 Temmuz 1933, 2; Cumhuriyet, 13 Temmuz 1933, 1-5; Vakit, 13 Temmuz 1933, 1). Büyükelçi, Türk-Alman ilişkilerinde dostane sürecin aynen devam edeceğinin işaretlerini vermiştir.

Kemalettin Sami Paşa, Ankara'da hükümetle yeni Alman yönetimi ve Hitler hakkında yapmış olduğu görüşmeyi anlatmış ve atılacak adımlar hakkında gerekli talimatları aldıktan sonra İstanbul'a hareket etmişti. Büyükelçi, Almanya'ya dönmeden önce İstanbul tren garında Ankara'ya hareket etmek üzere olan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile ayaküstü görüşmüştür. Cumhurbaşkanı, Kemalettin Sami Paşa'yla Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü dolayısıyla gerek şahsı gerekse Alman milleti tarafından samimi ilgi ve tebriklere teşekkür mektubu ile birlikte imzalı bir fotoğrafını göndererek karşılık vermişti. Ayrıca Cumhurbaşkanı, Sami Paşa'ya sağlığına özellikle dikkat etmesi konusunda hassas olmasını önermişti (Cumhuriyet, 8 Eylül 1933, 1). Ankara'dan döndükten sonra, 21 Şubat 1934'te Mareşal Hindenburg Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'yı kabul etmiştir. Paşa, Alman Cumhurbaşkanı'na gayet kıymetli çerçeve içinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın bir portresini takdim etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Onuncu Yıl kutlamaları nedeniyle gerek kendisi gerekse Alman Hükümeti tarafından gösterilmiş olan alaka ve teveccühten dolayı teşekkür etmiştir (Cumhuriyet, 23 Şubat 1934, 1; Hakimiyet-i Milliye, 23 Şubat 1934, 1-2).

Kemalettin Sami Paşa, gerek cephelede aldığı ağır yaralar gerekse iki yıl önce yaşamış olduğu trafik kazası Paşa'nın sağlık problemlerini daha da artırmıştır. İstanbul'dan ayrılmadan önce Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, özellikle sağlık durumuna dikkat etmesi konusunda telkinde bulunmasına rağmen Sami Paşa 12 Nisan 1934'te aniden mide rahatsızlığı geçirip ameliyata alınmış ancak tüm çabalara rağmen kurtarılamamıştır (Aydın Tarihi, Mayıs 1934, 66-68; Cumhuriyet, 13 Nisan 1934, 3; Akşam, 12 Nisan 1934, 1). Kemalettin Sami Bey 15 Nisan'da 1934'te 49 yaşında vefat etmiştir (Türkische Post, 16 Nisan 1934, 1; Cumhuriyet, 16 Nisan 1934, 1; Akşam, 16 Nisan 1934, 1).

Kemalettin Sami Paşa'nın cenaze namazı Berlin Türk mezarlığında kılınmıştır. Türk bayrağına sarılı ve üzeri çiçekler örtülü şekilde tabutu süslenmiştir. Cenaze namazı kılındıktan sonra elçilik binasına naaşı taşınmıştır. Bu merasime Alman Hükümeti temsilcileri, sefirler, kuvvet komutanları, Nasyonal Sosyalistlerin hücum kıtaları Paşanın dostları ve Alman halkı katılmıştır. Merasim sırasında askerler, Kemalettin Sami Paşa'nın aziz hatırası için havaya üç el ateş etmişlerdir. Adolf Hitler'in özel isteği ile Alman devlet merasimi yapılmıştır.

Alman Dışişleri Bakanı hükümet adına yapmış olduğu konuşmada şu ifadelerle değinmiştir: *"Bu çelengi Alman Hükümeti adına koyarken kalbim matem içindedir. Derin bir kadere sebep olan Paşa'nın ölümü Alman milletini derinden sarsmıştır. Merhumun şahsında bir silah arkadaşlığı, tecrübeli bir diplomatı, kahraman bir milletin ihlaskar necip ve mümtaz bir temsilcisini selamlıyorum. Alman Hükümeti ve Alman milleti ile Türkiye arasında dostluğu sağlamak ve derinleştirmek için merhumun yapmış olduklarını hiçbir zaman unutmayacağız"* (Cumhuriyet, 17 Nisan 1934, 3; Akşam, 20 Nisan 1934, 2).

Ankara'nın Alman Büyükelçisi, Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü Bey'i ziyaret ederek Berlin sefirinin vefatı dolayısı ile Alman hükümeti adına taziyelerini bildirmiştir. Vefat haberi üzerine Alman ve Sovyet elçilikleri Paşa'nın hatırasına istinaden bayraklarını yarıya indirmiştir. Berlin'de bütün gazeteler midesinden yapılan bir ameliyat nedeniyle vefat eden Türkiye'nin elçisinin kazandığı büyük sevgiyi haber etmiştir. Gazetelerde; *"Kemalettin Sami Paşa düşman koşullarının belki 40 defa yaraladığı halde öldüremediği kahraman öldü. Hem de 49 yaşında henüz genç denilebilecek bir yaşta vefat etti. Memleketimiz onun ölümü ile cesur ve fedakâr bir asker, güzide bir diplomat, yüksek bir devlet adamını kaybetti"* (Cumhuriyet, 17 Nisan 1934, 1-5). Kemalettin Sami Paşa'ya Almanya'da duyulan sevgiyi ve saygıyı bu ifadeler fazlasıyla anlatmaktadır.

Ayrıca Almanya Cumhurbaşkanı von Hindenburg, Türkiye Cumhurbaşkanı Atatürk'e, bu ani vefat dolayısıyla bir telgraf çekmiştir. Kemalettin Sami Paşa'nın zor zamanlarda Gazi'nin sadık bir silah arkadaşı olduğu vurgulanmış, bu ölüm Almanya için de bir büyük kayıp olarak görülmüştür. Çünkü elçi sıfatı ile

Almanya ile Türkiye arasında mevcut olan ilişkileri geliştirmeye ve korumaya çalışmıştır. Alman Cumhurbaşkanı telgrafın sonunda şunları demiştir: “Almanya’nın sadık dostunun hatırasını daima şükran ve minnetle muhafaza edeceğiz” (Cumhuriyet, 18 Nisan 1934, 4). Mustafa Kemal Atatürk ise bu telgrafa cevaben; “Sefirimiz Kemalettin Sami Paşanın bizi fevkalade müteessir eden vefatı dolayısıyla Zati devletinizin lütüfkar takdirleri beni fevkalade mütehassis etmiştir. Bundan dolayı Zati devletinize en hararetli teşekkürlerimi arz ederim. Kemalettin Sami Paşa’nın vefatıyla kıymetli evlatlarından biri kaybeden Türkiye, Almanya’nın şahsı devletinizde müteveffanın matemine samimiyetle vuku bulan iştirakine karşı daima mütehassis kalacaktır” ifadelerini kullanmıştır (Hakimiyeti Milliye, 20 Nisan 1934, 2).

Başvekil İsmet İnönü de Kemalettin Sami Paşa’nın ölümünün ardından üzüntüsünü dile getirerek şunları söylemiştir: “Sevgili ve heyecanlı günlerimizin en canlı hatıraları taşıyan candan bir varlığımızı kaybettik. Yüreğinin ve dermanın bütün kabiliyetini muharebe meydanlarında vere vere bitip tükenen Kemalettin artık her insanın maruz bulunduğu sıhhat aşamasına gelmişti.

Kemalettin genç zabıtlığından beri fedakar ve kahramandı. Balkan Harbi’nden yarım vücut ile çıktı. İstiklal Savaşı’nda II. İnönü’nün en çetin bir safhasında yer aldı. Yüksek kabiliyeti ile dövüştüğü ve yarım kolundan yine yara aldı. Sakarya’nın 21 günü de Kemalettin Paşa, hemen arasız duraksız vuruşmak vaziyetinde bulunmuştur. Gazi Başkumandan Savaşı’nu idare ederken muharebe meydanında en yakın emirlerini almak ile bahtiyar oldu.

Kemalettin Paşa, son 20 yıllık harplerin içinde yetişmiş, artık fedakarlık ve kahramanlığın en önemli örneği olmuştur. Şeref hissi ve vatanseverliğin bütün safhalarına sahipti. Sulhtan sonra Cumhuriyet’i Berlin’de temsil etti. Son hastalığına kadar bu büyük vazifesinde yüksek kabiliyet göstermiştir. Bulunduğu memleketi içtenlikle severek vazife yaptı. Almanya’daki Türk cemiyetleri ve Türk talebeleri ile yakından ilgilendi. Bu itibarla kaybımız çok acıklıdır. Gazi Paşa ile sınırların gergin olduğu müstesna zamanlarda beraber çalıştık. Kemalettin’i daima samimiyetle sevdik. Bu satırlar onun yüce hatırasına karşı eski bir arkadaşımın derin acılı yüreğinin vefa, hayranlık ve saygı duygularını ifadesidir” (Hakimiyet-i Milliye, 19 Nisan 1934, 1; Cumhuriyet, 19 Nisan 1934, 1-3; Vakit, 20 Nisan 1934). Başvekil İsmet İnönü, silah, dava ve değerli bir mesai arkadaşını kaybetmenin büyük acısını bir film şeridi gibi yazıya dökerek merhuma sevgi ve saygısını göstermiştir.

Merhum, vasiyetinde cenazesinin Sinop’a babasının yanına defnedilmesini istemişti. Fakat ailesinin isteği ile cenazesi devlet töreni yapılarak 25 Nisan’da İstanbul’daki “16 Mart Şehitliğine” defnedilmiştir. Kemalettin Sami Paşa’nın özellikle 16 Mart Şehitliğine defnedilmesindeki en önemli etken ise, Mütareke döneminde 16 Mart’ta İngilizlerin Karakol baskını ile şehit ettiği Türk askerlerinin komutanı olması sebebiyle şehitliğe defnedilmesi uygun görülmüştür (Cumhuriyet, 25 Nisan 1934, 1; Akşam, 26 Nisan 1934, 1).

Berlin’de Büyükelçilik görevi sırasında vefat eden Kemalettin Sami Paşa, hem I. Dünya Savaşı’nda hem de Anadolu Hareketinde üstlendiği bütün görevlerde başarılar elde etmiş bir komutan idi. Kemalettin Sami Paşa’nın bu kahramanlığından dolayı; Dördüncü Rütbeden Osmanî Nişanı, Gümüş Muhabere Liyakat, Madalyaları, Alman Demir Salıp Madalyası, Afgan Serdarlık Nişanları, İstiklal Madalyası ve Takdirnamelerle onurlandırılmıştı (Süslü-Balcıoğlu, 1999, 220; Gövs, 1945, 215).

Cumhurbaşkanı Atatürk, Mayıs 1934’te İstanbul’a gelmiş ve ilk ziyaretini Kurtuluş Savaşı Komutanlarından Kemalettin Sami Paşa ve Derviş Paşa’nın kabirlerini ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında aziz hatıralarına saygı için onların askeri kahramanlıkları ve vatan sevgileri hakkında bir nutuk çektikten sonra ruhlarına Fatıha suresini okumuştur (Cumhuriyet, 1 Mayıs 1934, 1).

Kemalettin Sami Paşa’nın naaşı Eyüp’te 16 Mart Şehitliği’nde yatmakta iken; 1988’de Genelkurmay Başkanlığı’na belirlenen, “61 Kurtuluş Savaşı Komutanı” arasında yer almasından ötürü, Ankara’da Devlet Mezarlığı’na naaşı defnedilmişti (Öztürk, 1995, 246; Millî Savunma Bakanlığı • Devlet Büyükleri Anıt Mezarlığı (msb.gov.tr) (E.T. 17.01.2021).

Sonuç

Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa 49 yıllık kısacık ömrüne dolu dolu başarı hikayeleri bırakarak bu cihandan ayrılmıştır. İki devirde bir Kemalettin Sami Paşa olarak takdir kazanmış gözü kara bir Türk komutanı olarak anılmıştır. Yer aldığı cephelerde hem Osmanlı’da hem de Anadolu Harekâtında üstün yararlılıklar göstermiştir. Öyle ki savaşlarda atılacağı ona hayatı boyunca unutturamayacağı bir iz olan “Çolak” lakabı ile almasına neden olacaktır. Kemalettin Sami Paşa için vatan ve millet kavramları her zaman ön planda olmuş hem askerlik hem de diplomasi alanında ülkesi adına olan çıkarları gözetmiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın güvendiği bir komutan olarak Kemalettin Sami Paşa asker üniformasıyla 1923’te Sinop Mebusu seçilmiştir. Osmanlı döneminde Almanya’da görev yapmış olması ve Almancayı çok iyi biliyor olmasından dolayı Kemalettin Sami Paşa’ya yeni bir görev kapısı açılmıştı. Almanya ile 1924’te

Dostluk Antlaşması imzalanınca Ankara'nın Almanya'daki resmi temsilcisi olarak Kemalettin Sami Paşa Büyükelçi sıfatıyla diploması gömleğini giymiştir.

Kemalettin Sami Paşa gibi donanımlı ve daha önce Almanlarla ortak çalışmalar yapmış birisinin büyükelçi olarak Almanya'ya görevlendirilmesi Alman yetkilileri fazlasıyla memnun etmiştir. Nitekim Cumhurbaşkanı Hindenburg, Büyükelçi Kemalettin Sami Paşa'yı bir diplomattan ziyade eski bir silah arkadaşı samimiyeti ve sıcaklığı ile kabul etmiştir. Almanya'da hemen hemen on yıllık görev süresinde Türk Alman ilişkilerinin eskisinden daha da kuvvetli olması için yoğun mesai harcamıştır. Vatanının çıkarlarını korumak, ülkesine katma değer sağlamak için Almanya'da sadece diplomatlarla değil gazetecilerle, fabrikatörlerle, bilim insanlarıyla, sosyal ve spor alanındaki kişilerle de yoğun görüşmeler yapmıştır. Almanya'da yabancı elçiler arasında en çok dikkat çeken ve basında haberleri sıkça çıkan bir büyükelçi olmuştur. Adolf Hitler'in "lütfen benimle arkadaş samimiyetinde konuşun" diyerek ilgi gösterdiği bir elçi sıfatıyla Türkiye'yi ve lideri Mustafa Kemal Paşa'yı başarılı bir şekilde temsil etmiştir. 1934'teki mide ameliyatı neticesince beklendik şekilde vefat etmesi Türkiye'yi olduğu kadar Almanya'yı da derinden üzmüştür. Öyle ki Adolf Hitler yabancı bir elçi için devlet merasimi düzenlenmesini ve naaşının özel bir vagona Türkiye'ye gönderilmesi konusunda istemiştir.

Alman Cumhurbaşkanı Atatürk'e çektiği telgraf şunları demiştir: "Almanya'nın sadık dostunun hatırasını daima şükran ve minnetle muhafaza edeceğiz" sözleri ile Almanya'da işini layıkıyla yaptığının en güzel göstergesi olmuştur. Kemalettin Sami Paşa'nın naaşı 1934'te Eyüp'te 16 Mart Şehitliği'ne defnedilmişti ve Mustafa Kemal Atatürk İstanbul'a her geldiğinde bu değerli mebus, diplomat, silah arkadaşı ve önemli komutanını kabrinde ziyaret ederek ahde vefasını göstermiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Almanya Ulusal Meclis Arşivi

Bundesarchiv, R-43-II/147-149.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivleri (COA).

HR. SYS., Nu: 2420/47.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivleri (CCA)

CCA, 30.18.1.1/10.34.7, 6 Temmuz 1924.

CCA, 30.18.1.1/10.36.19, 3 Ağustos 1924.

CCA, 30.18.1.1/10.41.4, 20 Ağustos 1924.

CCA, 30.18.1.1./10.41.4. 1924.

CCA, 230.0.0.0/8.26.3, 18 Aralık 1924.

CCA, 30.11.1.0/42.29.15, 24 Eylül 1928.

CCA, 30.10.0.0/231.555.16, 28 Mayıs 1933.

CCA, 30.10.0.0/231.555.16, 28 Mayıs 1933.

CCA, 30.10.0.0, 231.556.2, 28 Temmuz 1933.

CCA, 30.10.0.0, 231.556.2, 28 Temmuz 1933.

CCA, 501/32167.127991.6, 25 Mayıs 1932.

CCA, 501/31800.125576.16, 7 Ocak 1933.

CCA, 501/31800.125576.17-18, 7 Ocak 1933.

CCA, 501/31800.125576.19-20, 7 Ocak 1933.

CCA 501/31148.123328, 26 Haziran 1933.

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi

Kitap ve Makaleler

Ana Britannica, (1994). Kemaleddin Sami Paşa, C.13, s.165-169.

Atatürk, Mustafa Kemal (2019). *Nutuk*, Ankara: TTK. Yayınları.

Baycan, Nusret (1981). *Nutuk'da Anılan Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara.

Bolat, Bengül, Nizamoğlu, Ahmet (2019). Kemalettin Sami Paşa ve Berlin'deki Büyükelçilik Faaliyetleri 1924-1934, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VII/II, s.117-151.

Cumhuriyet Ansiklopedisi (2005). Cilt I, 1923-1940, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gövs, İbrahim Alaattin (1945). *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul: Yedigün Neşriyat.

Harp Tarihi Başkanlığı, (1972). *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara.

Kemaleddin Sami Paşanın Hal Tercümesi, (1934). *Piyade Mecmuası*, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, S.89, (Haziran), Ankara: s.112-115.

Kocatürk, Utkan (2007). *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçılı Atatürk Günlüğü*, Ankara: ATAM Yay.

Koçak, Cemil, (1991). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara: TTK. Yay.

Nakiboğlu, Aslıhan, Bukarlı, Edip, Berkman, Ayberk Nuri (2017). Türk İktisat Tarihinde Almanya'da Türk Ticaret Odası Dergisi, *Politik Ekonomik Kuram*, Cilt I, s.132-149.

Öztürk, Kazım (1995). *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (1923-1927)*, C.III, Ankara: TBMM Basımevi.

Rahmi, Hüseyin (1934). Kaybettiklerimiz- Kemalettin Sami Paşa, *Ülkü*, C.III/S.15, s.151-164.

- Runciman, Steven (1998). *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev: Fikret İşıltan, C. I, Ankara: TTK. Yay.
- Semiz, Yaşar, Akdağ Ömer (2011). *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, Konya: Çizgi Yayınevi.
- Soysal, İsmail (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, Ankara: TTK. Yay.
- Süslü, Azmi, Balcıoğlu, Mustafa (1999). *Atatürk'ün Silah Arkadaşları*, Ankara: ATAM Yay.
- Şehsuvaroğlu, Bedi, (1981). *Atatürk'ün Sağlık Hayatı*, İstanbul: Hürriyet Yay.
- Şimşir, Bilal N. (2006). Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.22, S.64-66, s.15-89.
- Turna, Mustafa (1990). Rasim Kayım'ın Anıları, *Emeklilerin Sesi Dergisi*, S.160, s.21-29.
- Uzunçarşılı, Hakkı, İsmail (1982). *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Ankara: TTK. Yay.

Gazeteler

- Cumhuriyet, 22 Ocak 1930.
- Cumhuriyet, 21 Nisan 1930.
- DAVER, Abidin, "Avrupa Mektupları- Almanya'nın Dini Spor", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1930.
- Vakit, 28 Haziran 1930.
- DAVER, Abidin, "Bu Üfürükçülük Değil Bir İhtisas İşidir", *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1930.
- Cumhuriyet, 7 Temmuz 1930.
- Cumhuriyet, 19 Temmuz 1930.
- Vakit, 27 Temmuz 1930.
- Hakimiyeti Milliye, 21 Ekim 1930.
- Cumhuriyet, 15 Aralık 1930.
- Hâkimiyeti Milliye, 16 Aralık 1930.
- Cumhuriyet, 16 Aralık 1930.
- Cumhuriyet, 24 Aralık 1930.
- Vakit, 24 Aralık 1930.
- Cumhuriyet, 5 Kasım 1931.
- Akşam, 23 Kasım 1931.
- Cumhuriyet, 13 Mayıs 1932.
- Akşam, 12-13 Mayıs 1932.
- Vakit, 13 Mayıs 1932.
- Cumhuriyet, 9 Şubat 1933.
- Cumhuriyet, 14 Şubat 1933.
- Akşam, 15 Şubat 1933.
- Fazıl, Mümtaz, "Berlin'de Türk Ticaret Odası", *Cumhuriyet*, 17 Mart 1933.
- Cumhuriyet, 17 Mayıs 1933.
- Cumhuriyet, 30 Haziran 1932.
- Hakimiyet-i Milliye, 24 Mayıs 1933.
- Cumhuriyet, 15 Haziran 1933.
- Türkische Post, 1 Temmuz 1933.
- Cumhuriyet, 13 Temmuz 1933.
- Vakit, 13 Temmuz 1933.
- Cumhuriyet, 8 Eylül 1933.
- Cumhuriyet, 23 Şubat 1934.
- Hakimiyet-i Milliye, 23 Şubat 1934.
- Akşam, 12 Nisan 1934.
- Cumhuriyet, 13 Nisan 1934.
- Cumhuriyet, 16 Nisan 1934.
- Akşam, 16 Nisan 1934.
- Türkische Post, 16 Nisan 1934.
- Cumhuriyet, 17 Nisan 1934.
- Cumhuriyet, 18 Nisan 1934.
- Cumhuriyet, 19 Nisan 1934.
- Akşam, 20 Nisan 1934.
- İnönü, İsmet, "Kemalettin Sami Paşa", *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Nisan 1934.
- Hakimiyeti Milliye, 20 Nisan 1934.
- Vakit, 20 Nisan 1934.
- Cumhuriyet, 25 Nisan 1934.
- Akşam, 26 Nisan 1934.
- Cumhuriyet, 1 Mayıs 1934.
- Aydın Tarihi, Mayıs 1934.
- "Kemalettin Sami Paşa İstanbul'un İşgali Günü Nasıl Kaçtığını Anlatıyor", *Dün ve Bugün*, S.9, 9 Aralık 1955.
- "Yarın Cumhuriyeti İlan Edeceğiz", *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1963.

İnternet Kaynakları

- Milli Savunma Bakanlığı • Devlet Bütükleri Anıt Mezarlığı (msb.gov.tr) (E.T. 17.01.2021)
- Kemalettin Sami Paşa (1884-15 Nisan 1934) - Atatürk Ansiklopedisi (ataturkansiklopedisi.gov.tr) (E.T. 17.01.2021)